

AGRÁRTÖRTÉNETI

SZEMLE

*HISTORIA RERUM
RUSTICARUM*

LXIV. ÉVFOLYAM

2023. 1-4. SZÁM

AGRÁRTÖRTÉNETI SZEMLE

HISTORIA RERUM RUSTICARUM

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA AGRÁRTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
LEKTORÁLT FOLYÓIRATA

Szerkesztőség: Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, 1367 Budapest 5. Pf. 129.
Budapest XIV. Városliget, Vajdahunyadvár

Szerkesztőbizottság:

Estók János (főszerkesztő), Fehér György (szerkesztő), Kaposi Zoltán (szerkesztő),
Novák László Ferenc, Orosz István (szerkesztő), Papp Klára (szerkesztő),
Nigel Swain [Nagy-Britannia], Tóth Pál Péter, Varga Zsuzsanna (szerkesztő)

Szerkesztőségi titkár: Lázár Éva

TARTALOM

TANULMÁNYOK

PÓSÁN László: A magyar bor a középkori Poroszországban	1
ESTÓK János: Szapáry Gyula, az önálló földművelésügyi tárca megszervezője	13
KAPOSI Zoltán: Zala megye gazdasága a Trianon utáni évtizedben	47
FEHÉR György: Károlyi Gyula gróf és Károlyi Melinda grófnő uradalmainak gazdálkodása, különös tekintettel a két világháború közötti időszakra	77
MONOK István: Megfontolások és kiindulópontok a tokaji bor történetének kutatásához	133

KÖZLEMÉNYEK

SURÁNYI Dezső: Bodor Pál és házsongárdi gyümölcsfaiskolája	141
KIRÁLY Evelin: Erdőgazdálkodási viszonyok a munkácsi-szentmiklósi uradalom területén a 19. század második felében	155
KOVÁCS Eszter Katalin: Az uradalmi cselédek lakhatási körülményeinek változása az 1907. évi cselédtörvény hatására a vép–szöllős–pecöli hitbizományi uradalom példáján	167
HALÁSZ Imre: Egy derékba tört vadászkarrier. Teleki Béla gróf vadászatai a két világháború között	181
LUKA Dániel: Az 1967. évi földtörvény keletkezésének a története	205

KRÓNIKA

Gorun-Kovács György (1949–2022) (PAPP Klára)	225
--	-----

SZEMLE

Varga Zsuzsanna: <i>The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country</i> . Rowman and Littlefield, New York 2021 (SCHLETT András)	229
--	-----

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE*
A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
e-mail-cím: agrartortszemle@mmgm.hu

MONOK ISTVÁN

MEGFONTOLÁSOK ÉS KIINDULÓPONTOK A TOKAJI BOR TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSÁHOZ

ABSTRACT

**ISTVÁN MONOK: CONSIDERATIONS AND STARTING POINTS
FOR RESEARCHING THE HISTORY OF TOKAJ WINE**

In the Early Modern period the image of Hungarians abroad, among many negative aspects, also included some positive elements. Among these were the Bibliotheca Corvina (the library of King Mathias Corvinus in the 15th century), the cult of Hungarian saints in the 17th century and the exceptional soil of the Hegyalja and the medicinal qualities of Tokaj wine. From the mid-16th century for the next 200 years the reports, medical treatises or rumours on Tokaj wine mostly appeared in Latin, less commonly in German. The Hungarian historiographers with a critical bent of the 18th century took up the task of systemizing the published material and examining the truth behind the legends. From the mid-18th century the academic presentation of the Tokaj-Hegyalja district started in Latin, German and from the late 18th–early 19th century also in Hungarian.

Keywords: viticultural history, Tokaj-Hegyalja, image of Hungarians, cultural history

A tokaji bor története sok tekintetben kötődik a magyar művelődéstörténet reneszánsz korszakához. Egy olyan történelmi korszakhoz, amikor a Magyar Királyság történetében olyan események zajlottak, amelyek napjainkig meghatározzák a Magyarországon élők tudatát, mentalitását, és nagyban meghatározzák a magyarokról, illetve Magyarországról alkotott képet is. A 15. század végére a Magyar Királyság – hasonlóan a Lengyel Királysághoz, vagy éppen a Velencei Köztársasághoz – jelentős szereplője volt az európai politikának. Hunyadi Mátyás uralkodása (1458–1490) az Anjou királyok és Luxemburgi Zsigmond lerakta alapokon olyan művelődési intézményrendszert tudott felépíteni, amely szerkezetében megfelelt a nyugati királyságokénak. Az iskolák a plébániaitól az egyetemig teljes képet mutattak, vannak dokumentumok arra vonatkozóan is, hogy egyes városi iskolák tananyaga már a humanista oktatás rendjét és tartalmát követte.¹ A humanizmus megjelent a szerzetes-

1 Vö. MÉSZÁROS István: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*. Budapest 1981 (Humanizmus és reformáció 11.); KÖBLÖS József: *Az egyházi közélet Mátás és a Jagellók korában*. Budapest 1994 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.).

rendek körében, a bencés és a cisztercita renden kívül a ferences rend hivatali írásbelisége is részben humanista példákat követett.² A hollós királyt követő Jagelló uralkodók időszakában a reneszánsz és a humanista ízlés elterjedt az értelmiség körében, a királyi udvar mellett főként a főpapok vették körül magukat Itáliából, a Cseh és a Lengyel Királyságból, illetve a német nyelvterületről érkezett értelmiségiekkel.³

Az Oszmán Birodalom katonai sikereinek következtében a középkori Magyar Királyság összeomlott, az egyházi és a kulturális intézményi rendszer felbomlott, jelentős részben elpusztult. A protestáns reformáció gyors sikere részben a katolikus hierarchia szinte teljes hiányával magyarázható. A városok jelentős része, illetve a nagyobb arisztokrata családok is az új egyházakat támogatták, építették újjá az egyházszerzés mentén a művelődési intézményeket. A 16–17. század fordulóján lezajlott újabb háború (1593–1606) még pusztítóbb volt, mint a megelőző időszak hadjáratai, az ország egész területe hadszíntér volt. A lerombolt iskolák, nyomdák, könyvtárak, épületek újjáépítésében a 17. században már az újrászervezett katolikus egyház játszott a főszerepet a katolizált arisztokrata családok, de főként a Habsburg udvar támogatásával. A felépített intézmények az oszmán-törökök kiűzését, a Habsburgok elleni függetlenségi harcokat kísérő pusztítás áldozatai lettek az 1670-es évektől lényegében a spanyol örökösödési háború lezártaig tartó ellenségeskedésben. Az ország újjáépítése csak ezek után kezdődhetett el, és nagyjából másfél évszázadig tartott, amíg a középkori főváros újra főváros lett, a középkori püspökségek központjaiban újra lakhatott főpap.

A Habsburg udvar a 17. század elejétől következetesen építette, erősítette azokat a kultuszelemeket, amelyeket a Habsburg Birodalom közös kultikus alapjául szánt. Ebben a törekvésben a Birodalom egyes királyságai helyi szentjei mellett az egyes népcsoportoknak fontos emlékek is szerepeltek. Ilyen volt Hunyadi Mátyás könyvtára, a *Bibliotheca Corvina*. A könyvtár európai reputációval bírt, a Habsburg udvar komolyan foglalkozott azzal, hogy a fellelhető darabjait összegyűjtve mutassa a magyar nemességnek és értelmiségieknek, hogy a Habsburg-család az, amely képes akár a Magyar Királyság területeinek egyesítésére is. A magyar rendek ellenállásának részévé vált minden, sajátosan a magyarokat reprezentáló, kultikusnak nevezhető személy, intézmény, jelenség külön, az összbirodalmi törekvésektől független felmutatása. A magyar arisztokraták, főpapok, gazdag polgárok a saját mecénási szerepükben hangsúlyosan támogatták a család, illetve a magyar keresztény egyház történetének feltárását, bemutatását.⁴ Kiemelték a magyar szentek tiszteletét, és törekedtek olyan kultuszelemek felkarolására, amelyek sajátosan magyarnak mondhatók. Ezek között

- 2 Vö. MOLNÁR Antal: *Die Formelsammlungen der Franziskaner-Observanten in Ungarn (cs. 1450–1554)*. Roma 2022 (Analecta Franciscana, XIX. Nova Series, Documenta et Studia 7.).
- 3 *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, 2008. március 28. – július 27. Szerk. MIKÓ Árpád – VERŐ Mária, munkatárs ÁCS Pál. Budapest 2008; *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). II. kötet. Tanulmányok*. Szerk. MIKÓ Árpád – VERŐ Mária, munkatárs ÁCS Pál. Budapest 2008.
- 4 MONOK István: Naldo Naldi, Peter Jänichen, Martin Schmeizel és Bél Mátyás. *Antikvitás és Reneszánsz* 2022. Ünnepi különszám (Lázár István Dávid 60). 257–265.

az elemek között nagy hangsúly esett a *Bibliotheca Corvinára* és az egyre ismertebb tokaji borra is.⁵

A tokaji borregió történetében nagy változásokat hozott az oszmán hatalom nyugat felé terjeszkedése. Ez a területfoglalás már a 16. század elején azt jelentette, hogy a Szerémség, a középkori magyar bortermelés fellegvára pusztulni kezdett, több tehető család költözött a Magyar Királyság déli területeiről északra, az oszmán-törökök által el nem foglalt Hegyaljára. Az ő szakértelmük gazdagította azt a tudást, amely már évszázadok óta jelen volt. Hiszen a Tokaj-hegy vidékén gazdálkodók borai már a 15. század második felében megjelentek a budai királyi udvarban is. Akkor is így van ez, ha a korabeli historikusok főként a szerémségi borokat dicsérték.⁶ A szerémségi szőlők kapcsán tett megállapításokat aztán az utókor – a mai napig – kedvvel transzponálta a tokaji szőlőkre, borokra. A legismertebb ilyen állítás az, hogy Galeotto Marzio (1427–1497) a Hunyadi Mátyás királyt dicsőítő munkájában (*De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Mathiae regis*) állítja, látott tokaji szőlővesszőt, amelyre egy arany kacs csavarodott.⁷ Galeotto ezt a szerémi szőlővel kapcsolatban mondta, ugyanakkor a tokaji bor historiográfiájában már többen a hegyaljai szőlőre származtatták az állítást⁸ (beleértve Tokaj város internetes honlapjának szövegét is). De nem ez az egyetlen elem, amelyet a tokaji bor kultuszának felépítésében filológiai tévedésre, vagy éppen vélekedésre építettek (a másik legismertebb állítás Paracelsus [1493–1541] tokaji utazása – a nemzetközi hírű tudós több alkalommal járt a Magyar Királyságban, de semmi sem bizonyítja azt, hogy Tokajban is látogatást tett volna; a neki tulajdonított Tokajjal kapcsolatos szöveget pedig nem ő írta).⁹

Ami bizonyos, az az, hogy a budai királyi székhely oszmán-török kézre jutása után, a 16–17. század fordulóján, Tokaj-Hegyalja a Lengyel Királyság borkereskedői figyelmének középpontjába került, de a bécsi kereskedőházak is kapcsolatokat

- 5 MONOK István: *A Bibliotheca Corvina. Egy könyvtár sorsa, küldetése és végzete*. Budapest–Sárospatak 2022 (Europica varietas Tokajensis – Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini, Patrimonium culturale, Dissertationes I.); MONOK István: Egy borvidék írott öröksége feltárásának elvi megfontolásai – a tokaji borról szóló 18. századi könyvek. *Zempléni Múza* 2023. 1. 5–11.
- 6 SZIRMAY, Antal: *Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum comitatus Zempleniensis*. Cassoviae 1798. 37–39.; SZIRMAY Antal: *Notitia montium et locorum viniferorum Zempleniensis, 1798 – A tokaji, vagy is hegyaljai szőlőknek ültetéséről, 1810. A Kassán 1798-ban és a Pesten 1810-ben kiadott könyvek hasonmása* PETŐ Gábor fordításában, ORBÁN Áron jegyzeteivel és tanulmányával. Budapest–Sárospatak 2022. (a továbbiakban: SZIRMAY–PETŐ–ORBÁN 2022) 41–43., 232–234. (Europica varietas Tokajensis, Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini, Patrimonium culturale, Fontes IV.)
- 7 A kérdés leutóbbi összefoglalása: ORBÁN Áron: „A holott Te természet, áldott az a határ!” Szirmay Antal Hegyaljával és a tokaji borral kapcsolatos művei. In SZIRMAY–PETŐ–ORBÁN 2022. 409–412.
- 8 SZIRMAY 1798. 58–63.; SZIRMAY–PETŐ–ORBÁN 2022. 241–244. – e kiadásban Orbán Áron bravúros filológiai teljesítménnyel azonosította Szirmay valós és átvett idézeteit, illetve értékelte a hivatkozott szöveghelyeket.
- 9 MONOK István: Paracelsus és a tokaji bor. Néprajzzá váló filológiai tévedés. *Agria* 2017. 77–80.; ADAMIK Lajos: Egy modern Paracelsus-legenda vázlatos története. *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae* 2017. 127–141.

kerestek a területen (például az Eiseler család).¹⁰ Utóbbiakat nagyban segítette, hogy a közeli erődített város, Kassa, a Magyar Királyság legjelentősebb katonai központja volt, és a főkapitányok általában a Habsburg-családhoz közeli körökből kerültek ki. A galíciai és lengyel zsidó kereskedők a kóser bor készítésének lehetőségét keresve telepedtek le itt, és váltak meghatározóvá a borkereskedelemben általában is. A komolyabb versenytársat számukra a felföldi szabad királyi városok német polgárai jelentették, akiknek kiváló kapcsolataik voltak nem csupán a német fejedelemségekben, hanem a Lengyel Királyság német városaiban is. Ilyen volt Thorn, a ma Toruńnak nevezett lengyelországi város is, amelyben a 16. század végétől olyan protestáns iskola működött, amelynek jelentős szerep jutott a magyarországi protestánsok iskoláztatásában. Hasonlóképpen a tokaji borral kapcsolatos irodalom történetében is.

Paul Keler, egy felföldi német város, Bártfa szülöttje. Családja borkereskedelemmel is foglalkozott. Paul Thornban tanult, majd ott telepedett le, a család ottani képviselőjében. Tanulmányai végén szakdolgozatát a tokaji borokról írta meg az iskola rektora, Peter Jänichen (1679–1738) vezetésével (*Dissertatio de vineis Ungariae*) 1712-ben.¹¹ A rektor kapcsolatban állt a Magyar Királyságból és Erdélyből származó tudósokkal, érdeklődése magyar vonatkozásban a tokaji bor mellett Mathias Corvinus híres könyvtárát is elérte. Annál is inkább tehette ezt, mert rendelkezésére állt a könyvtár első leírásának eredeti kézírata, amelyet Naldo Naldi (1436–1513), az itáliai humanista *Epistola de laudibus Augustae Bibliothecae ad Matthiam Corvinum Pannoniae Regem Serenissimum* címmel írt (a kódexet ma is Toruńban őrzik).¹² Jänichen 1726 és 1731 között három kötetbe rendezte az általa vezetett szakdolgozatokat, részben kiegészítette őket és összeszedte saját rövidebb írásait is (*Meletemata*

10 TÓZSA-RIGÓ Attila: *A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Délnémet, osztrák, (cseh-)morva és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi hálózatai*. Miskolc 2014. 118–125.: *Az Eiselerek rokoni és üzleti hálózata*; EISELER, Laurentius: *Epinicion carmen in laudem... Caroli Rueberi – A bécsi Lorenz Eiseler Győzelmi éneke a nemes báró, Karl Rueber úr dicséretére és annak diadalára a török felett. A Strasbourgban 1581-ben kiadott könyv hasonmása* MOLNÁR Dávid fordításában és jegyzeteivel, MOLNÁR Dávid, MONOK István és TÓZSA-RIGÓ Attila tanulmányaival. Szerk. MONOK István. Budapest–Sárospatak 2022 (Europica varietas Tokajensis, Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakinii – Patrimonium culturale – Fontes II.); TÓZSA-RIGÓ Attila: *Bécsi üzleti szereplők és a hegyaljai bor kereskedelme a XVI. század második felében, különös tekintettel az Eiseler családra*. In EISELER 2022. 67–81.

11 KELER, Paul: *De vineis Ungariae, praeside Petrus Iaenichius... publice disseret... Thorunii 1712.*

12 Jänichen irányításával egy szakdolgozat is született a kódexről, az ugyancsak magyarországi Késmárkról való Caspar Moller tollából (MOLLER, Caspar: *De meritis Matthiae Corvini in rem literariam ex msto Naldi Naldii Florentini potissimum descriptis, ductu Petri Jaenichii... Anno MDCCXVII... die XXI. Januarii... disserit...* Thorunii 1717); Jänichen 1723-ban, a thorni iskolai könyvtárról kiadott művében is leírta a kéziratot (JÄNICHEN, Peter: *Notitia bibliothecae Thorunensis qua de eius origine et incrementis codicibus MSSis aliisque notatu dignis, nonnulla breviter et succinte exponuntur, accessit eiusdem oratio in laudem B. Godofredi Krivesii*. Ienae 1723. 32.), majd a saját művei összefoglalásaként kiadott *Meletemata I–III.* kötetben közreadta Naldi munkáját is: JÄNICHEN, Peter: *Meletemata Thorunensia seu dissertationes varii argumenti ad historiam maxime Polonicam, Vngaricam et Prvssicam, politicam, physicam, rem nummariam ac litterariam spectantes, uno volumine iam collectae et comprehensae* curante Petro Iaenichio, Tomus III., Thorunii 1731. 97–215.: Naldi NALDIi Florentini *Epistola de laudibus Augustae Bibliothecae ad Matthiam Corvinum Pannoniae Regem Serenissimum*.

Thorunensia seu dissertationes varii argumenti ad historiam maxime Polonicam, Vngaricam et Prvssicam, politicam, physicam, rem nummariam ac litterariam spectantes). Paul Kelernek a tokaji borokról szóló írását is újraközölte, kiegészítve egy hosszabb német nyelvű összefoglalóval a latin szöveget. Nem tudjuk, ki írta a német kiegészítést, és azt sem, ki állította össze az azt kísérő német–latin–magyar kisebb szótárt. Vélelmezhető, hogy Paul Keler részt vett a munkában, hiszen Jänichen biztosan nem tudott magyarul.¹³ A szótár azért is érdekes, mert a Tokaj-Hegyalján használt szőlőművelési eszközök korabeli német, latin és magyar elnevezéseit adja. Ilyen jellegű szótár a korból máshol nem maradt ránk.

Időrendben a következő jelentősebb szöveg a tokaji borvidékről Komáromy János munkája. Ő a Bázeli Egyetemen szerzett orvosi oklevelet 1715-ben egy olyan szakdolgozattal, amely a soproni borokat mutatja be, összehasonlítva más magyar borvidékek termésével (*Dissertatio physico-medica inauguralis De vino Hungarico Soproniensi*).¹⁴

A Sziléziában, Szászországban, Bajorországban, Tübingiában az európai borvidékekről megjelenő elsődlegesen kereskedelmi érdekű rendszeres híradásoknak az 1710-es évek második felétől vált szereplőjévé Tokaj-Hegyalja. Ilyen híradások jelentek meg évente Johann Adam Raymantól (1690–1770) a lipcsei *Sammlung Natur- und Medicin, wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literaturgeschichten*,¹⁵ vagy Andreas Elias Büchnertől (1701–1769) az erfurti *Miscellanea Physico-Medico-Mathematica* hasábjain (utóbbi latin című, de német nyelvű volt).¹⁶ Franz Ernst Brückmann (1697–1753) a korban népszerű, Wolffenbüttelben megjelent úti levelei-

13 JÄNICHEN, Peter: *Meletemata... III.* 1731. 215–255.: *Dissertatio de vineis Vngariae* (Paul KELER) 255–278.: *Beschreibung des vornehmsten Weingebürges in Ungarn 272.*: „Die Werckzeuge, die bey dem Weinbau gebraucht werden.”

14 KOMÁROMY János Péter: *Dissertatio physico-medica inauguralis De vino Hungarico Soproniensi*. Basileae 1715.

15 RAYMANN, Johann Adam: *Special-Historie der An. 1718. in Ober-Hungarn gehaltenen Weinlese. Sammlung von Natur-, und Medicin Geschichten, wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten so sich von 1718... in Schlesien und anderen Orten begeben..., Als der sechste Versuch..., Herbst-Quartal, 1718.* Bresslau 1720. 1718–1725.; RAYMANN, Johann Adam: *Der auro vegetabili, oder von vermeintlichen Golde in den Hungarischen Trauben. Sammlung von Natur-, und Medicin Geschichten, wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten so sich von 1718. ... in Schlesien und anderen Orten begeben..., Als der sechste Versuch..., Herbst-Quartal, 1718.* Bresslau 1720. 1733–1735.; RAYMANN, Johann Adam: *Von der heurigen Weinlese in Ober-Hungarn. Sammlung von Natur-, und Medicin Geschichten, wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten so sich Anno 1721... in Schlesien und anderen Orten begeben..., Als der achtzehende Versuch..., Herbst-Quartal, 1723.* Leipzig–Budissin/Bautzen 1723. 473–475.; RAYMANN, Johann Adam: *Von dem Zu- und Misswachs dieses Jahres 1723. in und um Epperies in Ober-Hungarn. Historie der Wein-Lese in Ober-Hungarn von 1723. Sammlung von Natur-, und Medicin Geschichten, wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten so sich Anno 1723... in Schlesien und anderen Orten begeben..., Als der sechs und zwanzigste Versuch..., Herbst-Quartal, 1723.* Leipzig–Budissin/Bautzen 1725. 387–392.

16 BÜCHNER, Andreas Elias – RAYMANN, Johann Adam: *De origine dysenteriarum cautoque in his passis Hungarici usu...* Hallae Magdeburgicae 1750 (a magyar borokról: 30–40., § XV – § XX).

ben 1740-ben külön kötetet szánt a magyar boroknak (*Epistola itineraria XCVII. ... Vina Hungarica*).¹⁷

A kor orvostudománya külön kutatta a borok élettani hatását, és a magyar, főként a tokaji bor ebből a szempontból is a figyelem középpontjába került. A Saale melletti Halle egyetemén – ahol a 18. században a magyarországi értelmiség jól mérhető részét képezték – Friedrich Hoffmann (1660–1742) irányításával egy Magyar Királyság-beli ifjú, Johann Melchior Welsch védte szakdolgozatát 1721-ben *Dissertatio... de vini Hungarici excellentie natura virtute et usu* címmel.¹⁸

Hoffmann több kiadást megélt összefoglaló munkáinak is része lett ez a szöveg, terjesztve az ismereteket a magyar, főként a tokaji borról.¹⁹ Az ismert és népszerű orvosprofesszor német nyelvű nagy összefoglalójának a célja az emberi élet egészségben való eltöltése és meghosszabbítása lehetőségének felvázolása (*Wie ein Mensch nach den Gesundheits-Regeln der Heil. Schriftt und durch vorsichtigen Gebrauch weniger Außerlesener Artzneyen... sein Leben und Gesundheit lang conserviren könne*) Ulmban, 1722-ben jelent meg.²⁰ A kiindulópontot természetesen a Szentírásban lefektetett életvezetési tanácsok betartása jelenti, de az ötödik fejezetben a szerző nem mulasztja el a magyar borok jót tevő hatását 57 oldal terjedelemben részletezni (*Ausführlichen Bericht von den Natur und Wirkung des Ungarischen Weines*).

Az említett Johann Adam Raymann, aki a Magyar Királyságból, Eperjesről származott (ezért is voltak pontos ismeretei a szülőhelyéhez közeli Tokajról), az ugyancsak említett Andreas Elias Büchnerrel 1750-ben adtak ki könyvet a vérhasról (*De origine dysenteriarum cautoque in his passi Hungarici usu*). Ennek XV–XX. tézisében a tokaji bor gyógyító hatását is elemzik.²¹

17 BRÜCKMANN, Franciscus Ernestus: *Epistola itineraria XCVII. sistens Vina Hungarica ad virum... Johannem Godofridum Büchnerum...* Wolfenbüttel 1740.

18 WELSCH, Melchior Johann: *Dissertatio inauguralis physico-medica de vini hungarici excellentie natura virtute et usu, quam... in illustri Academia Friedriciana, Praeside Dn. Friderico Hoffmanno... pro gradu Doctoris, nov. 1721... publicae eruditorum disquisitioni exponet...* Halae Magdeburgicae 1721.

19 HOFFMANN, Friedrich: *Observationum physico-chymicarum selectiorum libri III*. Halae 1722; HOFFMANN, Friedrich: *Observatio XXIV. Historia vini Tockaviensis Hungarici cum ejus indole, genesi ac virtute*. In: HOFFMANN, Friedrich: *Observationum physico-chymicarum selectiorum libri III*. Halae 1722. 79–88.; HOFFMANN, Friedrich: *Dissertatio inauguralis medico-physica, De vini Hungarici excellentie nature, virtute et usu*. In HOFFMANN, Friedrich: *Opera omnia physico-medica, Tomus V*. Genevae 1740. 355–362.; 1748. (2. kiad.) 355–362.; 1761. (3. kiad.) 355–362., HOFFMANN, Friedrich: *De vini Hungarici excellentie nature, virtute et usu*. In HOFFMANN, Friedrich: *Opuscula medica varii argumenti...* Venetiis 1741. 29–41.

20 HOFFMANN, Friedrich: *Gründlicher Unterricht, Wie ein Mensch nach den Gesundheits-Regeln der Heil. Schriftt und durch vorsichtigen Gebrauch weniger Außerlesener Artzneyen... sein Leben und Gesundheit lang conserviren könne: Deme noch beygefüget ein außführlicher Bericht von der Natur, Eigenschaft und herrlichen Krafft Deß Ungarischen Weins, Und von dem unvergleichlichen Nutzen der Wasser-Bäder In innerlichen Kranckheiten, Wie auch Von dem Gebrauch und Mißbrauch deß Schnupff-Tobacks und anderer Nieß-Pulver verfertigt und herauß gegeben von Georg Friederich Reimann...* Ulm 1722. 252–309.: Kapitel V.: *Ausführlichen Bericht von den Natur und Wirkung des Ungarischen Weines*.

21 BÜCHNER, Andreas Elias – RAYMANN, Johann Adam: *De origine dysenteriarum cautoque in his passi Hungarici usu...* Hallae Magdeburgicae 1750.

A tokaji borok egészséget támogató hatását kutatva hamar a Tokaj-Hegyalján található talajra terelődött a figyelem. 1732-ben Daniel Fischer (1695–1746) a sziléziai Breslauban adta ki a 18. században aztán nagyon népszerű könyvét erről (*De terra medicinali Tokayensi*),²² és a Magyar Királyságban élő értelmiségiek – a német tudósoktól kapott inspiráció nyomán – részletkérdések tanulmányozásába kezdtek a borok, azok élettani hatása, illetve a termőterület tulajdonságai kapcsán. Az 1730-as években meginduló helyrajzi irodalom is külön figyelt az egyes területi egységek bemutatásakor a borászati lehetőségekre, illetve a szőlőtermesztés históriájára is. Kiemelkedő ebben a tekintetben Bél Mátyás (1684–1749), aki vármegyénként mutatta be a Magyar Királyságot (*Notitia Hungariae*). Az egyes területi egységek és városok történelmét, földrajzi, természeti leírását az ott élő lelkészek, tanárok, orvosok segítségével végezte.²³ Az 1723-ban megjelent „előzetes”-ében (*Prodromus*) azonban már kiadott egy összefoglalót *De Vineis et Vino Hungariae* címmel.²⁴ Matolay János volt segítségére, aki levél formájában tájékoztatta a pozsonyi tudóst a tokaji bor tulajdonságairól. Matolay a levelet közleménnyé formálva, 1744-ben Nürnbergben külön is kiadta (*De vino Tokajensi*).²⁵

A tokaji bor historiográfiájában az első olyan összegzés, amelynek szerzője kritikailag tekinti át a megelőző művek állításait, illetve a számos, főként legendás elemekre vonatkozó szemelvényeket, Domy Sámuel (1729–1807) orvosi disszertációja volt az Utrechti Egyetemen 1758-ban (*De vino Tokajensi*).²⁶

A későbbi szerzők kiindulópontja a Tokaj-Hegyalja borvidék és az ottani borok bemutatásában Domy műve, illetve Bél Mátyás területleírása volt. A 18–19. század fordulóján megjelennek a német, az angol és a francia leírások (Friedrich Jacob Fugger,²⁷ Robert Townson,²⁸ François Sulpice Beudant²⁹), és az 1830-as évek má-

22 FISCHER, Daniel: *De terra medicinali Tokayensi*. Wratislaviae 1732.

23 A Zemplénről, így a Hegyaljáról elkészült kézirat végül nem jelent meg, csak 2018-ban: BÉL Mátyás: *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica, Tomus quintus...*, *Comitatus Sarosiensis, Zemplinensis, Ungváriensis et Bereghiensis*. Ed. Gregorius Stephanus TÓTH. Budapest 2018.

24 BÉL Mátyás: *De Vineis et Vino Hungariae*. In BÉL Mátyás: *Hungariae antiquae et novae Prodromus...* Norimbergae 1723. 152–154.

25 MATOLAY János: *Disquisition physico-medica de vini Tokaiensis cultura, indole, praestantia et qualitatibus*. *Acta physico-medica Academiae caesareae Leopoldino-Carolinae naturae curiosorum exhibitia Ephemerides VII, Appendix ad volumen septimum Actorum physico-medicorum*, Norimbergae 1744. 1–24.

26 DOMBY Sámuel: *Dissertatio inauguralis physico-chemico-medica De vino Tokaiensi*. Trajecti ad Rhenum 1758, DOMBY Sámuel: *De vino Tokaiensi – A tokaji borról, 1758. Az Utrechben kiadott könyv hasonmása*. PETŐ Gábor fordításában, N. KIS TÍMEA jegyzeteivel és tanulmányával, Budapest–Sárospatak 2022 (Europica varietas Tokajensis, Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakinii, Patrimonium culturale, Fontes, III.)

27 FUCKER, Friedrich Jacob: *Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges*. Wien 1790; FUCKER, Friedrich Jacob: *Beschreibung des Tokayer Gebürges: nebst einer Belehrung wie bey der dortigen Weinlese verfahren wird, und wie man durch den Handel mit dem unverfälschten Tokayer Weine ein reicher Mann werden*. Wien 1801.

28 TOWNSON, Robert: *Travels in Hungary, with a Short Account of Vienna in the Year 1793*. London 1797; TOWNSON, Robert: *Voyage en Hongrie, précédé d'une description de la ville de Vienne et des jardins impériaux de Schoenbrun*. Paris An VII. [1799]; TOWNSON, Robert: *Reijze in Hongarijen met een kort bericht der stad Weenen, deel 1–2*. Den Hage 1800–1801; TOWNSON, Robert: *Vo-*

sodik felében Alexandre-Pierre Odart³⁰ vezetésével francia szakértői delegáció mérte fel a magyar bortermelés állapotát, lehetőségeit (*Compte rendu d'une mission en Hongrie dans l'intérêt de l'industrie viticole et œnologique*).³¹

A magyar szerzők közül kiemelkedik a Dobby Sámuel utáni irodalomból Szirmay Antal műve,³² amely nem egyszerűen követi a csaknem teljes korábbi irodalmat, hanem külön kitér azokra a legendás elemekre, amelyeket Bél Mátyás, vagy éppen Dobby még elfogadott igaznak, vagy éppen nem foglalkoztak vele. Műve, amelyet 1798-ban latinul adott ki, Tokaj-Hegyalja addigi legrészletesebb leírása. 1810-ben egy terjedelmes magyar nyelvű összegzést is kiadott könyvről.³³ Műve egyben művelés- és birtoklástörténet is. Részletezi az általa ismert országos és helyi törvényeket, jellemzi az egyes települések szabályait, amelyek a bortermelésre vonatkoztak. Ilyenek a 17. század legelejétől kezdve maradtak fenn. Művének 32. paragrafusában cáfolja a növényi arany legendáját. Felsorolja mindazokat a 15–17. századi szerzőket, akik tudomása szerint említést tettek erről (Galeotto Marzio, Pietro Ranzano, Jacques Vanière, Johann Joachim Becker, Jacobus Tollius, Köleséri Sámuel stb.), és olyanokat is említ – minden bizonnyal valahonnan átvett adattal –, amelyek hivatkozásának helyességét Szirmay művének legújabb kiadója hamis hivatkozásoknak minősített (ilyen például Matthias Held orvos).³⁴

A tokaji bort övező tisztelet nagymértékben a körülötte képződött legendáknak köszönhető, illetve az olyan, már a 18. században is ismert eseteknek, ahogy például XIV. Lajos francia király, vagy éppen Voltaire fogadta a Magyarországról kapott nedűt.³⁵ Ennek köszönhetően a 18. századi párizsi borospincékben a tokaji már dokumentáltan foglalt el előkelő helyet.³⁶ A magyar értelmiség, és persze a politikusok is örömmel nyúltak a tokaji borhoz úgy is, mint a nagyon is hiányzó pozitív magyarságképet képző kultuszelemhez.

yage en Hongrie, précédé d'une description de la ville de Vienne et des jardins impériaux de Schoenbrun, tome 1–3. Leipzig 1800; TOWNSON, Robert: *Voyage en Hongrie, précédé d'une description de la ville de Vienne et des jardins impériaux de Schoenbrun, tome 1–3.* Paris An XII. [1803].

29 BEUDANT, François Sulpice: *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie, pendant l'année 1818, tom. I–IV.* Paris 1822.

30 ODART, Alexandre-Pierre: *Compte rendu d'une mission en Hongrie dans l'intérêt de l'industrie viticole et œnologique.* Tours 1839.

31 Vö. FIGEAC-MONTHUS, Marguerite: *Le vin de Tokay vu par les Français ou l'affirmation d'une réputation dans un pays de vignoble.* In *Les racines des vignobles de Tokaj et Sauternes. Actes du Colloque international franco-hongrois les 2–6 novembre 2022, Sárospatak (Hongrie).* Sous la direction de Michel FIGEAC – István MONOK. Budapest–Sárospatak 2023. 13–34. (itt: 23–25.) (Europica varietas Tokajensis, Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini – Patrimonium culturale – Δωρον I.)

32 SZIRMAY 1798.

33 SZIRMAY Antal: *A tokaji vagy is hegyallyai szőlőknek ültetéséről, jó mivéléséről, a szüreteléséről, a boroknak tsinállásáról és meg tartásáról.* Pest 1810.

34 SZIRMAY 1798, 58–63.; SZIRMAY–PETŐ–ORBÁN 2022. 241–244.

35 FIGEAC-MONTHUS 2023.

36 POUSSOU, Jean-Pierre: Une source essentielle pour connaître la diffusion des vins doux, des vins de liquer et des vins liquoreux en France de la fin du XVIIe à la fin du XIXe siècle: les inventaires de caves parisiens. In *Les racines des vignobles de Tokaj et Sauternes...* 2023. 158–178.

CONTENTS

PAPERS

László PÓSÁN: Hungarian wine in mediaeval Prussia	1
János ESTÖK: Gyula Szapáry, organizer of the first separate ministry of agriculture	13
Zoltán KAPOSÍ: The economy of Zala County in the decade following the Treaty of Trianon	47
György FEHÉR: Farming on the estates of Count Gyula Károlyi and Countess Melinda Károlyi, particularly in the interwar period	77
István MONOK: Considerations and starting points for researching the history of Tokaj wine	133

ESSAYS

Dezső SURÁNYI: Pál Bodor and his fruit tree nursery in Házsongárd	141
Evelin KIRÁLY: Conditions of forest management on the Munkács-Szentmiklós estate in the late 19th century	155
Eszter Katalin KOVÁCS: Changes in the living conditions of estate labourers caused by the 1907 farm hand law as shown by the Vép-Szöllős-Pecöl entailed property	167
Imre HALÁSZ: An unfinished hunting career. The hunts of Count Béla Teleki in the interwar period	181
Dániel LUKA: The Legal History of the Land Law of 1967	205

CHRONICLE	225
-----------------	-----

BOOK REVIEWS	229
--------------------	-----

Terjeszti a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Előfizethető az Agrártörténeti Szemle Szerkesztőségénél (Budapest XIV. Városliget, Vajdahunyadvár. Postacím: 1367 Budapest 5. Pf. 129. – Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár) postautalványon (igényelhető a Szerkesztőségtől), valamint átutalással a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár Magyar Nemzeti Banknál vezetett számláján. Az átutalási számlát a Szerkesztőség megküldi. A folyóirat példányonként megvásárolható a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár könyvadását napokon (hétfő kivételével) 10–17 óra között.

Előfizetési ára 950 Ft áfával

Külföldre terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

A kiadásért felelős a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár főigazgatója

Olvasószerkesztő: Ruttkay Helga

Műszaki szerkesztő: H. Balázs Zsuzsa

HU ISSN 0002-1105